

ELEMENTE DE NUMISMATICĂ OGLINDITE ÎN FOLCLOR ȘI LITERATURA CULTĂ

ȘTEFAN C. CIUDIN

Folclorul cuprinde o bogăție nesfârșită de creații artistice a unor fapte istorice și sociale oglindite în doină, baladă și basm, în cântecul de haiducie, în strigături, proverbe, în obiceiuri străvechi până în zilele noastre din generație în generație.

În folclorul nostru, varietate ca gen și manifestare, precum și în operele unor scriitori din literatura cultă, întâlnim o serie de elemente legate de numismatică. Deși știința auxiliară a istoriei, numismatica, prin latura sa artistică, totuși contribuie, ca și arheologia, la o mai profundă cunoaștere a trecutului istoric, deoarece reprezintă o știință pozitivă, care ne dezvăluie și deosebita măiestrie a popoarelor care au cultivat arta gravurei și a monetăriei¹.

Circulând în toate teritoriile statelor de pe suprafața globului, banul își dezvăluie una câte una funcțiunile sale, devenind un element fundamental al vieții sociale — instrument de schimb de circulație și etalon de valoare².

Termenii monetari ce se regăsesc atât în graiul viu, cât și în textele scriitorilor noștri, sunt strâns legați de viața oamenilor care au avut o politică de sine stătătoare, care au făcut comerț cu popoarele vecine, care s-au luptat ca să-și apere independența care au dus o muncă creatoare schimbând fața satelor și orașelor.

Cu timpul apariția monedei a devenit o prerogativă a statului, însemn al unității, independenței și suveranității unui teritoriu³.

Fiecare domn, împărat sau rege, dorea să-și bată propria monedă care să-l poarte însemnele și efigia.

„Numismatica Moldovei începe odată cu Petru Mușat (1375) și ține cu întreruperi până la Istrati Dabija (1666). În această perioadă de 291 de ani se perindă 22 voievozi care au bătut fiecare monede cu numele lor.

De la Petru Mușat până la Alexandru cel Bun (1400) nu se cunosc decât monede de argint. Odată cu Alexandru cel Bun apar și monede de aramă. Rodnița domnie a acestui voievod se poate socoti după cele 89 variante monede ce se găsesc în colecția Băncii Naționale din București.

Judecând după stil, monedele bătute de Ioan Vodă Despot Heraclide (1561—1563) sunt cele mai frumoase. Ele sunt foarte rare.

Între 1572—1574 Ioan Vodă cel Cumplit bate monedă de aramă, având pe avers capul acoperit cu pălărie, iar pe revers stema Moldovei.

Monede naționale mai rare găsim de la Vladislav al II-lea, Basa-Vodă la bănăria din Suceava nu sunt monede naționale, ci imitațiuni de monede suedeze, polone și germane bătute cu scopul de a le introduce clandestin în Polonia.

În perioada 1771—1774 Ecaterina, țarina Rusiei bate monedă de bronz pentru Moldova și Muntenia în monetăria de la Sadagura (Bucovina). Aversul acestor monede reprezintă stemele Munteniei și a Moldovei unite printr-o coroană princiară pentru emisiile 1771, 1772, 1773, 1774, iar pe revers e gravat un patrat în care e scrisă valoarea monedei.

După această apariție sporadică numismatică Moldovei nu mai numără decât încercarea domnitorului Alex. I. Cuza de a bate bani de aramă de 5 sutimi și 10 parale, lucru neacceptat de puterea otomană⁴.

Numismatica Țării Românești începe odată cu anul 1364, când primele monede (ducați) se emit sub domnia lui Vladislav I.

Timp de 106 ani monetăria domnească bate o foarte bogată serie de monede atât sub Vladislav cât și sub fratele său Radu, continuând cu Dan I.

Epoca lui Mircea cel Bătrân e caracterizată prin numeroase tipuri de monede, ce s-au descoperit în diferite părți ale țării.

Monede naționale mai rare găsim de la Vladislav al II-lea și Mihai Radu Mihnea.

Cele mai frumoase sunt însă galbenii, talerii și 1/2 de taleri pe care i-a bătut Constantin Bâncoveanu (1713), cu ocazia a 25 ani de domnie. Aceste monede n-au circulat, fiind monede comemorative sau medalii. Aceste piese fură fatale domnitorului, întrucât au servit drept vezi sau zloții tătarăști, aduși în circulația monetară în Moldova din cap de acuzare pentru trădarea lui în fața turcilor.⁵

După anii 1666—1668, apare pe piața Țărilor Românești, monede străine întrecând cu mult posibilitățile relativ modeste ale monedei autohtone, creând perturbări în economia acestora.

Datorită acestei trăsături caracteristice, prezenta monedei în textele populare și cele ale clasicilor, aceasta va contribui la îmbogățirea vocabularului, a dicționarului numismatic românesc. — cuprinzând nu numai aspectul formal și economic al monedei, ci și aspectul social-artistice.

În rândurile ce urmează prezentăm câteva secvențe cu privire la o serie de elemente numismatice semnificative pentru cunoașterea circulației lor pe teritoriul țării noastre.

Exemplificările încep cu cele autohtone :

„Nici o mândră nu ți-ar zice : / Nu-ți bea banii, măi voinice, / Că banii ți-or trebui / Dacă te-i căsători.”

(Jarnik Birseanu, „Doine și strigături”, p. 372.)

„Pe piept colac de grâu de un an / Și-n loc de galben buzdugan, / Făclii de ceară ti-au făcut / În dreapta cea fără temut, / Și-n mâna care poartă scut / Ți-au pus un ban”.

(Gh. Coșbuc, *Moartea lui Fulger*, din „Balade și idile”, p. 164.)

Descriind ceremonialul înmormântării autorul ilustrează — obiceiurile practicate cu acest prilej. (Și-n mâna care poartă scut / Ți-au pus un ban).

În ritualul funerar roman, moneda depusă în mâna sau în gura mortului simboliza plata lui Charon pentru trecerea infernului. Obiceiul

a fost preluat de la greci de unde s-a transmis mai apoi la multe popoare precum și la români. De unde și expresia „a-și da obolul“¹³ (adică a contribui, după puterile sale, la o acțiune de binefacere) sau „a da ortul popii“ expresie prin care se înțelege plata obișnuită pentru slujba religioasă la o înmormântare. De aceea, „a da ortul popii“ a ajuns să însemne „a-și da sfârșitul“.

Continuăm cu alte exemple :

„Toți aceia care vorbe mari aruncă
Numai banul îl vânează și câștigul fără muncă.“

(M. Eminescu 151).

„Sâmbrie în bani să nu primești de la dânsul !“

(Ion Creangă 146).

„În ochii tânărului se vedea dorința sinceră de a auzi, de a sorbi cuvintele lui Dan...“

„Nimic din fumurile și strâmbăturile feciorilor de bani gața !
(Alex. Vlahuță 270)

„La anul, dacă trăiesc / Banii birului plătesc“

(Tudor Pamfile, *Cântec de țară*).

„Banii nu se fac așa, / Stând la masă și-a cânta !“

(Doine, cântece, strigături).

„Când a auzit că ginerele are douăzeci de mii lei bani gheață,
bătrânul s-a bucurat la bani.“

(Marin Preda 115).

„Mândra când e rumenită / Cu cinci sute nu-i plătită / Dar când
se desrumenește / Nici doi bani nu mai plătește.“

(Jarnik Birseanu, „Doine și strigături“, 440).

Privitor la jocurile de copii, din multitudinea formulelor versificate mai răzbat frânturi de incantații rostite pentru scoaterea apei din urechi :

„Auraș / Păcuraș / Scoate apa din urechi / Că ți-oi da parale
vechi.

(Războieni — Valea Albă (Monografie) 314).

„Lega paraua cu zece noduri și tremura după ban.“

(Ion Creangă 3).

„Sub Mircea cel Bătrân tot soldatul primea pe zi câte doi bani
roșii, care fac 13 parale.“

(N. Bălcescu 15).

„Frunză verde salbă moale, / Dealule, făce-te-ai vale, / Și lunca poiană mare, / Să-l văz pe neica călare, / Cu camașa albă-n șoare, / Spălată de-o fată mare / Cu săpun de cinci parale.“

(Antologie de lirică populară românească, p. 116).

Din cele expuse până acum desprindem cinci termeni monetărești : ban, leu, para, obol și ort.

Ban. Monedă bătută de banul Slavoniei, denumită **denares hanates**, din care provine și banul din Țara Românească, considerată ca prima monedă românească botezată cu nume românesc. Banul românesc era confecționat din argint și avea o valoare egală cu 1/3 dintr-un ducat. Mai târziu, banul turnat din aramă reprezenta 1/2 dintr-o para. Azi monedă divizionară, reprezentând 1/100 dintr-un leu⁷.

Leu. În secolul XVI Despot Vodă pune să se bată o monedă nouă, frumoasă, pe care o numește leu — după modelul thalerului bătut în Țările de Jos având pe revers figura unui leu. (Lōwenthaler = taler cu leu). Leul vechi valora 40 parale. Începând din 1867, leul reprezintă unitatea bănească oficială a României și este egal cu 100 bani⁸.

Para. Mică monedă turcească din argint care a circulat și la noi în secolul XVIII și începutul secolului XIX. Valora 1/40 dintr-un leu⁹.

Obol. Veche monedă greacă egală cu a șasea partea dintr-o drahmă sau în valoare de 15 cenți¹⁰.

Ort. Monedă de argint, valorând a patra parte dintr-un taler sau echivalent cu 10 parale. Se punea mortului în mâna dreaptă, ca să aibă cu ce plăti vămile văzduhului. La noi a circulat în Muntenia, Moldova și Transilvania¹¹.

„Mama lui beizade Alecu, fiica lui Ioniță Sturza Vodă, era o persoană mai mult decât economă.

Când era nemulțumită de serviciul de care avea parte la vre-un hotel, interzicea lui beizade, care ducea geanta cu bani, să dea măcar o para bacșiș, servitorilor hotelului; iar când era mulțămită poroncia : — Alecule dă-le câte o jumătate de sorcovăț !“

(Radu Roșetti, **Amintiri**, vol. I, „Ce am auzit de la alții“, p. 274).

Alt exemplu : „Salba-i de sorcoveți, făcută de logofeți“. (populară).

„Umpluse de sfaști chimirașul.“

(A. Pann),

Pe la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, cântecul de haiducie a circulat la noi în Moldova, din al cărui conținut se desprinde realizarea artistică meșteșugită pledând convingător pentru bogăția genului liric.

„Mai voinici, voiniceli,

Ie-ți tăiușul cu plăseli,

Puni mâna pe oțeli,

Că se primblă prin potecile de aici,

Trei desagi de irmilici,

Și de galbini vinitici.“

(Gr. G. Tocilescu, **Materialuri folcloristice**, vol. I., p. 1343).

Marele nostru poet național Mihai Eminescu a consacrat cândva domnitorului Eustratie Dabija, care a domnit în Moldova între anii 1661—1665, un poem comico-epic (sau, mai degrabă o satiră) intitulată : Umbra lui Dabija Vodă ¹². Hazul din stihurile lui Eminescu pare să confirme un pic de adevăr :

„Când eram Vodă la Moldova
Hălăduiam pe la Cotnari,
Vierii toți îmi știau slova
Și aveam și grivne-n buzunar

Pe vinul greu ca untdelemnul
Am dat mulți galbeni venetici
Aici lipsește tot îndemnul :
În lume mult, nimic aici

.
.
.

Și totuș, domn fusesem darnic
Și bun de inimă cu toți :
De câte ori l-al meu paharnic
Umplut — am cupa numai zloți.“

Adevărul e că cine-a băut vin de la Cotnari greu e să-l uite.

Prima monedă de aur cu largă circulație în Europa în mileniul nostru a fost florinul de aur bătut la Florența, în 1251. Exemplul florentin a fost urmat de Veneția, care a bătut în anii următori zechinul (ducatul) ¹³.

Subliniind puterea de cumpărare a acestei piese, cităm următoarele versuri :

„Dă-mi bani pe cal ! Câ sunt sărac !
Dă-mi bani ! Dacă-l găsești pe plac,
Dă-mi numai cât socoți !“

„O mie de țechini primești ?“
O pașă, cât de darnic ești !

.
.

Arabul ia, cu ochii plini
De zâmbet, mia de țechini.“

(Gh. Coșbuc, **El-Zorab**, din „**Balade și idile**“, p. 107, 108).

Din incursiunea acestor creații literare luăm cunoștință de alte monede cu circulație în trecut pe teritoriul țării noastre :

sorcoveți (sfanți)
irmilici
galbeni venetici
grivne

și țechini (ducați)

zloți

Sorocovăț, numele moldovenesc al sfințului, veche monedă de argint, nemțească în valoare de 90 parale sau 20 crețari. Numele de sfinț vine de la zwanzig = 20. A circulat în Principate ¹⁴.

Irmilic, monedă de aur turcească valorând 14 lei vechi pe la 1800—1870 (echivalent cu icosarul). La noi a circulat în prima jumătate a secolului XIX ¹⁵.

Galbeni venetici. Prin galbeni venetici se înțelege galbenii genovezi sau zloți tătărăști, aduși în circulația monetară în Moldova din Caffa prin intermediul neguțătorilor tătari ¹⁶.

Grivnă, veche monedă polonă sau rusească datând de pe la începutul veacului XV în valoare de 10 copeici sau echivalând cu o marcă. Moneda ideală reprezenta în greutate 157 g. argint ¹⁷.

Zlot, monedă de aur sau de argint care a circulat și la noi în secolele XV—XVIII. (Zloți polonezi, turcești, ungurești, tătărăști). Moneda veche de argint valora 30 parale. Azi unitate bănească în Polonia ¹⁸.

Țechinul (ducat). În anul 1284 dogele Veneției Giovanni Dandolo bătut un alt tip de ducat de aur denumit zechin (țechin) după numele monetăriei venețiene „zecca” ¹⁹. După ce se răspândiră în toată Italia trecu și în Ungaria. În Germania piesele mari se numeau **ducați**, iar cele mici — **guldeni**.

Prezența galbenilor în graiul și scrisul românesc din trecut constituiau monedele de aur cele mai întrebate cu o putere circulație foarte mare. Ca monedă sănătoasă galbenul a intrat și în proverb. La Anton Pann întâlnim zicerea :

„Cine n-are în buzunare / Suferă de gălbinare.”

Joc de cuvinte pentru : galbeni n-are ²⁰.

Înainte de primul război mondial în Transilvania, Banat și Bucovina au circulat o serie de monede emise de Imperiul Austro-Ungar pomenite fiind în creațiile scriitorilor și a culegătorilor de folclor astfel :

„Busuioț și izmă creată / A adus cumătra dar,
Și pe buzele-n negrite pus-a Mura un crețar.”

(Octavian Goga 69).

sau : „Nu-s fată de potlogar / Să dau gura pe crețar.”

(Jarnik Bîrseanu, 404).

Crețarului, pomenit i s-a zis grițariu, menționat în distihul :

„Și la mine-n pozinariu / Nu-i găsi nici un grițariu.” ²¹.

Versuri adnotate de Alexe Viciu și tot prin el aflăm și de alte monede pomenite în niște urări hazlii culese de Ion Moldovanu din Cluj :

„Bagă mîna, scoate punga, / Scoate banii groși cu dunga. / Și păcatu și șustacu / Să-i împărțesc cu ortacu” ²².

Apelând la vechile publicații ca : „Letopisețul Moldovii de la Dăbija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat“ (1661—1743) scrisă de Ion Neculce aflăm cu ce fel de bani se achitau anumite taxe fiscale pe animale sau alte vietăți.

Intr-un loc al cronicii autorul îl critică pe Mihai Racoviță, care în timpul celei de a doua domnii, făcut-au și alt obicei nou, care nu mai fusese în țară, asupra boierimii și mazilimii și a mănăstirilor stingere; de au desetină de stupi și de mascuri câte 2 potronici.

Din creația altui anonim putem descifra sensul cuvintelor transformate într-un instrument de comunicare :

„Lumea știe că-s chiar dator. / Dator la doi negustori / C-o mie de gălbiori. / Sunt dator la o hangită / C-o lăscăie și-o băncuță.“

(Antologie de lirică populară 61).

După 1500 bănăria țării scoate exemplare din ce în ce mai rare, piața Principatelor fiind invadată de asprii turcești, semn al supremației politice și economice a Imperiului otoman.

Această monedă ajunge chiar, într-un timp, să scoată, în bună măsură, din circulație atât monedele naționale cât și pe cele străine²³. Spre exemplificare să urmărim citatul :

„Il opri în Țarigrad cu leafă din haznaua împărătească și peste câteva luni îi mai adăugi și douăzeci aspri tain pe zi.“

(Odobescu S. A. 156).

Preocupările sale pentru folclor l-au condus pe G. Dem. Theodorescu la culegerea unor cântece populare și din zona Lacului Sărat.

În versurile de mai jos este vorba de un tânăr care, întrebat de taică-su și de maică-sa ce-a făcut cu „un murg cu coamă șireapă“, el răspunde :

„Eu le spun că l-am avut / Dar pe bani că l-am vândut / Numa-n sfanți și-n icosari, / Numa-n galbeni d-aia mari “²⁴.

Din „Vechi cântece haiducești“ culese de același folclorist face parte și „Balada Bădiului“ din care desprindem versurile edificatoare pentru semnalarea unor elemente numismatice :

„Ia intră în odaia mea / Umple cu galbeni poala, / Tot cu galbeni venstici / De câte o sută și cinci, / Cu mahmudele turcești ; / Cu rublele arăpești ; / Cu groșe lipovenești“²⁵.

În 1573, Ion Vodă cel Viteaz emite o monedă din aramă numită „acceă“ având un rost economic în viața Moldovei, destinată să reprezinte în circulația monetară de atunci echivalentul asprului turcesc în tranzacțiile mărunte ale comerțului intern.

Este prima monedă cu inscripție românească. „Banii bătuți de înaintașii săi purtau scris latinesc, iar alții cuvinte slavone. Până la el, umblau numai bani de aur și de argint. Această monedă mărunță, banul de aramă, turnat pentru nevoile celor mici, a fost una din reformele

democratice ale lui Ion Vodă. Din acea vreme a rămas și zicala : „Și-a dat arama pe față.“ Și iată cum, falsificatorii acopereau acei gologani de arama cu o poleială de metal prețios și înșelau lumea dându-i drept aur și argint. Tot umblând din mână în mână, învelișul s-a ros și-a ieșit arama la iveală.“

(Victor Eftimiu, **Un mare patriot din istoria poporului nostru, Ion Vodă cel Cumplit**).

În ultima parte a expunerii alte tipuri de monede au fost semnalate, unele având o circulație mai îndelungată, altele mai mică pe care le enumerăm :

Crețari, pitaci (pataci) potronici, lețcâi, băncuțe, aspri, icosari, mahmudele, rubiele inclusiv aceea autohtonă. Ce putem ști despre aceste piese luate în parte :

Crețar, mică monedă de argint, mai târziu din aramă, care a circulat până la sfârșitul secolului a XIX-lea în sudul Germaniei, Austro-Ungaria, Transilvania și Bucovina ²⁶.

Pitac, monedă măruntă de argint sau aramă, având o valoare egală cu 5 cenți, Emisie rusească și austriacă. La noi a circulat în secolul XVIII. I s-a mai spus patac ori gologan ²⁷.

Potronic, monedă veche polonă de argint în valoare de 100 bani sau un crăițar și jumătate. A circulat la noi în secolele XVII—XVIII,

Lețcâi, monedă măruntă de 1/2 para ²⁸.

Băncuță, monedă mică de argint în valoare de 50 cenți ²⁹.

Aspru, monedă turcească de argint, care a circulat în sec. 15—19 în țările române ³⁰.

Icosar, monedă veche turcească de argint în valoare de 20 lei vechi ³¹.

Mahmudea, veche monedă turcească de aur emisă de sultanul Mahmud. A circulat la noi în secolul XIX ³².

Rubia, mică monedă de aur turcească, care a circulat și în Țările Române în prima jumătate a secolului XIX. Valora 5 lei vechi sau a patra parte dintr-un irlilic ³³.

Acecea, monedă moldovenească de aramă din secolul XVI. Avea valoarea unui aspru ³⁴.

Este pomenită de cronicarul umanist Miron Costin în ultima sa carte „De neamul moldovenilor“, marcând descoperirea piesei prin cuvintele : „Iară banul ce s-a aflat mai gios de Roman, la năruirile unei cetăți, de mare cât șiștăcii cei de patru bani leșești, ce mai oros de aramă roșie, și chipul sub pălărie nemțească și împrejur slove sârbești“ ³⁵.

Din expunerea făcută constatăm că începând cu secolul XV în Țările Românești alături de moneda autohtonă, au circulat tot felul de monede străine : turcești, austriece, rusești, olandeze, franceze, germane, poloneze creând perturbări în calea dezvoltării economice, slujind interesele țărilor străine.

Pe de altă parte, moneda a constituit și un mesaj transmis peste veacuri reflectând diversitatea elementelor etnice, furnizând date despre unele evenimente politice, sociale și economice precum și un câmp de inspirație pentru creatorii populari și literatura cultă.

Denumirile monetare dimpreună cu o sumedenie de noțiuni și cuvinte cu care ele au raporturi directe au contribuit după cum am mai amintit la îmbogățirea lexicului românesc. Sub aspectul financiar diversitatea lor nu a reprezentat decât un haos.

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a încercat să emită o monedă națională pentru a scoate din uz pe cele străine, însă din cauza unor condiții nefavorabile proiectul a rămas nerealizat.

Abia în 1867 s-a legiferat sistemul bănesc al leului. Astfel sub Principele Carol se bate prima monedă națională, înlocuind prin ea toate monedele străine ce aveau curs în țară încă din vremuri îndepărtate. he;c,,

Această realizare monetară a dus la desființarea monopolului comercial străin, țara noastră intrând în circuitul comercial internațional cu moneda sa proprie.

NOTE

1 G. Macarovici, **Monedele României contemporane, 1867—1941**, Câmpulung-Muscel, 1941, p. 3, 4; Octavian Iliescu, **Moneda în România (1491—1864)**, București, 1970.

2 N. Murgu, Mugur Isărescu, **Aurul mit și realitate**, Iași, 1981, p. 68.

3 **Ibidem**, p. 69.

4 Corneliu Secășanu, **Numismatică**, București, 1934, p. 45, 46.

5 **Ibidem**, p. 47.

6 **Enciclopedia civilizației române**, București, 1982, p. 544.

7 Lazăr Șăineanu, **Dicționar universal al limbii române**, București, 1929, p. 52.

8 **Ibidem**, p. 362.

9 **Mic dicționar enciclopedic**, București, 1972, p. 675.

10 **Ibidem**, p. 644.

11 **Ibidem**, p. 661.

12 Barbu Lăzăreanu, **Pentru întocmirea unui lexic monetar românesc**, „Buletin științific”, nr. 5/1950, p. 37, 38.

13 Corneliu Secășanu, **Numismatică medievală și modernă**, București, 1942 p. 34.

14 Lazăr Șăineanu, **op. cit.** p. 605.

15 **Ibidem**, p. 343.

16 Barbu Lăzăreanu, **op. cit.** p. 38.

17 Lazăr Șăineanu, **op. cit.** p. 284.

18 **Ibidem**, p. 710.

19 Corneliu Secășanu, **op. cit.**, p. 34.

20 Barbu Lăzăreanu, **op. cit.** p. 40.

21 **Ibidem**, p. 43.

22 **Ibidem**, p. 43.

23 **Mic dicționar enciclopedic**, p. 66.

24 Barbu Lăzăreanu, **op. cit.** p. 42.

25 **Ibidem**, p. 39.

26 Lazăr Șăineanu, **op. cit.** 176.

27 **Ibidem**, p. 484.

28 **Ibidem**, p. 362.

29 **Ibidem**, p. 53.

30 **Ibidem**, p. 41.

31 **Ibidem**, p. 301.

32 **Mic dicționar enciclopedic**, p. 554.

33 **Ibidem**, p. 821.

34 Corneliu Secășanu, **op. cit.**, p. 77; SCN, vol. I, București, 1957, p. 411, 446.

35 Miron Costin, **Opere**, Ed. P. P. Panaitescu, București, p.